

SARIKLI BİR TÜRKÇÜ OLARAK HALİM SABİT (ŞİBAY) VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDEKİ YERİ (1883-1946)

Ar. Gör. Necmi UYANIK*

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, özellikle Tanzimat hareketinden sonra içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulmak için uygun formüller arıyordu. Tanzimat okullarının yetiştirdiği Osmanlı bürokrasisi ve Batı'nın üstünlük sırrını çözmeye çalışan Osmanlı-Türk aydını, yenileşme hareketlerini mümkün olduğu kadar devlet kurumları ve fikrî yapılanma üzerine kuruyordu. Batı'dan meşrutiyet kavramını getirerek, padişahın yanında yönetime ortak olmuş olan Jöntürk hareketi, kendisine rakip diğer gelişmelerle birlikte 1908'den sonra Osmanlıcı anlayışı terkederek Türkçü-İslâmcı bir çizgide Batılılaşma ekseninde anlamlı grafikler çizmeye çalışıyordu.

Bir dizi savaşlarla birlikte siyasî, sosyal ve ekonomik yönden kriz içinde olan Osmanlı saltanatı 1922-23 inkılâplarıyla birlikte resmî olarak sona eriyor ve cumhuriyet kavramının yapısına kendisini teslim ediyordu. Dış ve iç gelişmelerin iç içe geçtiği bu ortamda ise ayakta kalan tek iktidar, şu veya bu şekilde Türk Milliyetçiliği idi. Yapılan bu çalışmada incelediğimiz Halim Sabit (Şibay) ise bu çerçevenin gizli aktörlerindendir. Devletteki siyasî değişme öncesi ve sonrası genel olarak tutarlı fikirleriyle dikkat çeken Halim Sabit, İslâm ve Türk unsurlarını bulunduğu coğrafyaya göre çok iyi yorumlamıştır. Toplumun değişim sürecinde, yeni bir toplum oluşturma düşünceleri ile dinamik yapı arzeden eğitim, sosyoloji, tarih, din, dil ve ulemâ kavramlarını iyi anlamış ve kendi yorumunu yapmıştır.

---

* Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Zannederim ki günümüz problemlerinin çözülmesinde, globalleşme, postmodernite ve Türk müslümanlığı kavramlarının tartışıldığı 2000'ler Türkiye'sinde, siyasî ve sosyal açmazlarımızı çözümlemenin yolu, Halim Sabit'te göreceğimiz gibi, Türk-İslâm ve çağdaşlaşma ilişkilerini tarihî süreç içerisindeki yerini iyi tesbit edebilmekte yatmaktadır. Bu niteliklerle birlikte Halim Sabit'in şimdikiye kadar etraflı ilmî bir tahlilinin yapılmaması ise bizi bu konuda istekli bir çalışmaya itmıştır.

II. HALİM SABİT (ŞİBAY) VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A) Hayatı ve İlmî Şahsiyeti :

Kuzey Kafkasya Türklerinden olan Halim Sabit, Kazan'da Simbir Vilayeti – Tarhanlı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası İdil-Volga havzasında hüküm süren Bulgar-Türk mirzalarından Şibay sülalesine mensup Sâbir Can Efendi, annesi Hayat Hanım'dır. İlköğrenimini 1890 yılında İdil boyunda Samara şehrinde yeni usulle eğitim veren bir okulda başladı. Ortaöğrenimini burada tamamladıktan sonra, 1897'de Simbir vilayeti içindeki Ulutarhan'da Medrese-i Halimiye'de okudu. Bu dönemde Rus lisesini de bitirip Orenburg'daki Hüseyniye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Öğrenim hayatını sürdürmek için 1901'de İstanbul'a geldi. 1906'da Mercan İdâdisini, 1910 yılında da Dârülfünun İlâhiyat şubesini bitirdi. Aynı zamanda Muallimlik sınavını da kazandı.¹

Daha sonra Ortaasya'daki Türk topluluklarını incelemek üzere Altaylara kadar uzanan bir geziye çıkmıştır. Bu gezi sırasında Kazan'da evlenmiş ve geziyle ilgili yazıları Türk Yurdu Dergisi'nde

---

¹ Ali Birinci – Tûba Çavdar, "Halim Sabit Şibay" T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C.XVII, T.D.V.Y., s. 336; Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk yay, C.1, Konya, 1966, S.656.

yayımlanmıştır.² Türkiye'ye döndükten sonra ulûm-i dîniyye muallimi olarak Gelenbevi lisesine tayin edilirken 1914 yılında da Dârülfünun'un ulûm-u şer'iyye şubesinde tarih-i dîni islâm ve tarih-i edyan dersleri müderrisi olmuştur. 1915 yılı Dârülfünun ıslahı sırasında Ziya Gökalp'ın tavsiyesiyle Edebiyat Fakültesinde çeşitli kürsülere devam etmiştir. Buradaki görevine 1919 yılına kadar devam etti. 1919-1939 yılları arasında Avrupanın çeşitli şehirlerinde ticari faaliyetlerde bulundu. 1939'da Türkiye'ye dönmüş, aynı yıl Avrupa'da yayımlanan İslâm Ansiklopedisinin tercümelerinde 1944'e kadar büro kâatibi olarak görev almıştır. Son memuriyetini 19 Ağustos 1944 yılında tayin edildiği Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti azaldığında yapmıştır.³

Siyasî ve ilmî faaliyetler yönünden bakıldığı zaman ise, devrin siyasi cereyanları ile birlikte; İslâm birliği, Türkçülük ve Rusya meseleleri hakkında İttihat ve Terakkî'nin bir anlamda danışmanlığını yapmıştır. Türk Ocağı'nın faaliyetlerine katılarak, Türk Bilgi Derneği'nin İslâmiyat şubesi kâatiblik görevini yürütmüştür. Rusya Türk Müslümanları ile ilgilenmiş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.⁴ 27 Aralık 1946 yılında vefat eden Halim Sabit'in çoğu makale biçiminde olan yazıları; Sebilürreşâd, İslâm Mecmuası (mecmuanın naşiridir), Sırât-ı Müstakîm, İçtimâîyyat Mecmuası, Yeni Mecma, Türk Yurdu gibi dergilerle birlikte Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinde yayımlanmıştır.

Kitapçık türünde olan eserleri ise, Amelî, İlm-i Hâl (I-IV), 1328-1332 (İttihat ve Terakkinin açmış olduğu mekteplerde okutturulmak üzere hazırlanmıştır ve Halim Sabit'ede ödül kazandırmıştır). Bir diğeri ise Sırât-ı Müstakîm dergisinde yayımlanan makalalardan meydana gelen, "Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere

² Halim Sabit, "Altaylar'a Doğru" **Türk Yurdu**, C.I, s. 12, s. 365-368, 1327; C.II, s.402-406, 498-502 vd.

³ Ali Birinci – Tûba Çavdar, a.g.m., s.336.

⁴ Ali Birinci – Tûba Çavdar, a.g.m., s.336.

İslah-ı Medaris Münasebeti ile” İstanbul 1329 tarihli eseridir. Ayrıca bunlardan başka Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan “İslâm Ansiklopedisi”nin “Azimet”, “Azrail”, “Bakillânî” “Berâet”, “Cebrâil”, “Cehennem”, “Cennet”, “Cihad” ve “Ebû Hanîfe” maddelerinde de imzası bulunur.⁵

Kaleme aldığı yazılarında İslâm sosyolojisi, eğitim, ulemâ, dil, Türkçülük ve çeşitli konular dikkat çeker.⁶ II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran Halim Sabit, cumhuriyet dönemine geçen yeni nesil içinde M. Şemseddin (Günaltay), Şerefattin (Yaltkaya) ile birlikte modernist İslâmçı, Ülken’in tabiriyle “**Sarıklı Türkçü**” ünvanı ile adlandırılmıştır.⁷ Arapça, Rusça ve diğer bazı dilleri bilen Halim Sabit bu avantajı iyi kullanarak içinde bulunduğu coğrafyanın kültürel, toplumsal özelliklerine ve siyasî değişmelere göre anlamlı izahlar getirmeye çalışmıştır. Belki de en önemlisi müslüman Türk ulemâsının otokritiğini yaparak, bu ulemânın nasıl hareket etmesi gerektiğini ve nelerle mücehhez olması gerektiğini göstermiş ve dönemin meselelerini çözmeye çalışmıştır.

III. HALİM SABİT’İN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI:

A) II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Türkçülüğüne Kısa bir Bakış:

Kavramsal açıdan bakıldığı zaman Milliyetçilik, maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusalcılık⁸ millete ait olan değerlere sahip çıkma,

⁵ Ayrıca Halim Sabit’in bazı görüşleri için bkz., Akpolat-Davud, , “II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları. II: İslâm Mecmûası” **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 45, Mart-Nisan 1997, s.204-209.

⁶ Makale isimlerinin çoğu makalemizin dipnot kısımlarında görülebilir.

⁷ H. Ziya Ülken, a.g.e., s. 649.

⁸ Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumu, s.1026.

onları koruma ve yüceltme, başka milletleri ve onlara ait değerleri küçük görme esasına dayanan ideoloji⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Özellikleri açısından bakıldığı zaman ise ulusçuluk, temelde Siyasal birim ile Ulusal birimin çalışmalarını öngören siyasal bir ilkedir. Bununla bağlantılı olarak devletle bağlantısı açısından Max Weberci görüşe göre; devlet, toplumda meşru şiddetin tekeli elinde tutan aygıttır.¹⁰ Bu ulusçuluk deneyiminde “iktidar, eğitim, ortak kültür”¹¹ önemlidir. Yine bununla bağlantılı olarak milliyetçiliğin, bilinçli olarak siyasi ideolojilerle ilişkilendirilerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğidir.¹² Bir cemaat anlayışı olarak tasavvur edilen bu görüşle birlikte, milliyetçilik 1870’lerden 1914’e büyük bir hız kazanmış ve rakip ideolojilere karşı (sosyalizm) 1918’de büyük bir zafer kazanmıştır. Fransız ihtilalinden sonra, toplumsal düzeyde, yeni milliyetler yaratılmasının zeminini modernitenin saldırılarıyla tehdit altında kalan geleneksel gruplar, şehirleşme ve göç sağlamıştır.¹³

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa’da oluşan sömürgecilik ve kapitalist zihniyete karşı bir tepki akımı olan milliyetçilik Osmanlı Devletine çeşitli kanallardan girme imkanı bulmuştur. İslahatların genelde askerî sahada yapılması, askerî öğrencilerin Batı’daki gelişmeleri takip etmesini sağlamış bazı

⁹ Ömer Demir-Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yay., İstanbul, 1993, s.249.

¹⁰ Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, Çev: B. Ersanlı Behar-G. Göksu ÖZDOĞAN, İnsan Yay., İstanbul, 1992, ss.19-22

¹¹ Gellner, a.g.e, s.106.

¹² Benedict Anderson, Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması, Metis Yay., İstanbul 1995, s.26

¹³ E.J. Habsbawn 1870’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, “Program, Mit, Gerçeklik”, Çev: Osman Akın hay. 2. bsm, Ayrıntı Yay., İstanbul 1995 SS. 133-148.

merkezlerle birlikte basın yoluyla milliyetçilik diğer etkenlerle beraber Osmanlıya girmiştir.

Osmanlı Devletinde 1839-76 Osmanlıcı, 1876-1908 İslâmcı, 1908-1918 arası dönemde ise Türkçü akım etkili olmuştur. Bu üç akımın ortak bileşkesi yenileşme boyutuyla ilgili olmalarıdır.

1908 dönemi Türk milliyetçiliğinin oluşum kanallarına bakıldığı zaman üç gelişme etrafında toplandığı görülebilir. Buna göre:

1) II. Abdülhamit döneminden kalma eski Türkçüler: Veled Çelebi, Necip Asım, Mehmet Emin gibi yazar, tarihçi ve bilginler.

2) 1908 devrimi sonrası Selanik'te oluşan batı etkili "Jöntürkler" ile bağlantılı "Genç Kalemler Dergisi" ve çevresi; Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi sosyoloji, edebiyat ve dil alanına yönelmiş kişiler.

3) Rusya'dan (İstanbul'a) göç eden kısım; Tatar, Azeri aydınlarımızın bu dış Türkler grubunu Yusuf Akçora, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Halim Sabid vb. kişilerdir.¹⁴

II. Meşrutiyet ortamını özgürlük ortamında kurulan "Türk Derneği" Yusuf Akçora'nın deyişiyle "Türkçülükte teşkilatlanma devresinin" ilk girişimini oluşturmaktadır." İlmî Türkçülük ilkesini topluma yaymak ise bu derneğin amacıdır.¹⁵

¹⁴ François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçora, (1876-1935) çev: Alev Er, 2. Baskı. T.V.Yay., 1996 S.61.

¹⁵ Füsün Üstel, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931) İletişim Yay., İstanbul 1997. ss. 16-23

“Türk Derneği Mecmuası”nı çıkaran bu dernek üyelerinin daha sonra “Türk Yurdu Cemiyeti” ve 1912’de kurulan Türk ocağına geçtikleri bilinmektedir.¹⁶

Askeri tıbbiye ve mülkiye öğrencilerinin kurmuş olduğu “Türk Ocağı”, meşrutiyet dönemine cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçülük hareketleri bakımından kültürel anlamda çok önemli bir gelişme gösteren kurumdur. İlk idare heyetini Ahmed Ferid, Akçuraoğlu ve Halis Turgut’un oluşturduğu Türk Ocağı’nın kuruluşunda Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Fikret, M.Ali Tevfik’de önemli rol oynamıştır.¹⁷

Türk Ocağı’nın amaçları ise, “İslâm kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimâî, iktisadî seviyelerinin refi ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kamiline çalışmak idi”¹⁸ şeklinde özetlenebilir.

Türklerin hars birliğine ve medeni kemaline çalışan bu kurum “Türk Yurdu” mecmuasıyla birlikte birçok sosyal faaliyette bulunmuştur. Türk yurdu aydınları (Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, M.Ş. Günaltay, Halim Sabit, Ömer Seyfettin v.b Türk aleminin bütününe ilgi alanı olarak görürken eğitimin modernleştirilmesi ve sosyal bir inkılâbın oluşturulması ve kültürel konularda ağırlıklı olarak durmaktadırlar.

Erol Güngör’e göre Türk Milliyetçiliği “bir dış mesele olarak görüldüğü zaman yerli kültürün yabancı kültüre bütün sosyal müesseseleri de dahil olmak üzere karşı çıkması olarak cereyan

---

¹⁶ Üstel a.g.e S.34; Fethi Erden, “Türk Ocakları Nasıl Kuruldu İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı, Geçirdiği Buhranlar ve Ocakla ilgili Hatıralar “**Türk Yurdu**, C.3, Aralık 1963, S.49

¹⁷ T. Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, Tıpkı Basım, arba Yay., İstanbul 1952, s.378; Fethi Erden, a.g.m s.50

¹⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, çev, Metin Kıratlı, 3. Bsk. TTK, Ankara, 1988, s.348.

etmektedir; bir içmele olduğu zaman ise, asıl iş memlekette milli birliğe engel olunacak mahiyetteki kültürel iktisadi ve sosyal farklılaşmanın asgariye indirilmesidir”.¹⁹

Osmanlıların son döneminde ise, siyasi olarak Osmanlıcılık akımını bir kenara bırakarak Türkçülük akımını destekleyen ve uygulayan kurum İttihat ve Terakkî Fırkası’dır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kültür milliyetçiliği kendini Turancılık anlayışından sıyırmış olarak inkılâp ilkelerine göre resmîyetini devam ettirecektir.

Halim Sabit’in görüş ve düşünceleri, zannederek “her tarihsel kesitin kendi problematik alanları etrafında örüldüğü”²⁰ ilkesi dikkate alınarak, Osmanlı Devleti’ni kurtarmak adına yapılan bu faaliyetlerle birlikte değerlendirilmesi bizi daha doğru sonuçlara götürecektir.

B) Halim Sabit’in Türkçülük Anlayışı ve Husûsiyetleri:

Halim Sabit’in içinde bulunduğu Türkçülük hareketi, çıkış noktası itibarıyla Kuzey Kafkas Tatar Türkçülüğü kökenlidir. Özellikle Rusların baskısı sonucu bir tepki olarak ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı söz konusudur. İstanbul bağlantılı milliyetçilik hareketleriyle ilişkili olarak “İstanbul’daki “Türk Tatar Komitesi” “Rusya’nın Yabancı Halkları Birliğine” katılmış oldu. Belki de işe daha resmi bir görüntü vermek amacıyla “Türk Tatar Komitesi”, Mayıs 1916’da “Rusya’da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Halklarını Müdafaa Cemiyeti” adıyla resmen onaylanmış bir cemiyet haline dönüştü.²¹

¹⁹ Erol Güngör, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Ötüken Yay., İstanbul 1993, S.35.

²⁰ Mehmet Özden, “Ziya Gökalp’i Anarken” **Türk Yurdu** C.16, S.103, Mart 1996 s.35

²¹ Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Mili Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916) TTK, Ankara 1996, s. 245.

“Türk Tatar Komitesi”nin kurucu üyeleri ise Ziyetullah Nuşirevan, Mehmet Safa, Halit Sait (Halim Sabit ?) idi.²²

İttihat ve Terakki komitesi ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşebbüsleri ve Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim, Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi Tatar Türk aydınlarının da girişimleriyle 1915'te kurulan bu komitenin amacı, “Rusya'daki müslüman Türk Tatarlarının hukukunu müdâfaa”²³ etmektir.

Tunaya'nın şüpheli şekilde kurucu üye olarak ismini verdiği Halim Sabit kanaatimize göre bu komitenin veya bağlı olduğu birimlerin içinde fikrî olarak aktif bir şekilde rol almıştır. 1918 yılında Yeni Mecmuada yayınlanan “Şimal Türklerinde Türkçülük ve Tatarcılık” başlıklı makalesinde faaliyetleri çok yakından takip ettiği bilinmektedir.

Bu makalede Türkçülük ve Tatarcılık kavramlarının oluşum süreci tarihî bir süreç halinde verilmektedir. Başlangıç itibarıyla Rus imparatorluğunun içinde yer alan bu topluluklara karşı Rusların düşmanca tavırları söz konusudur. Öncesi belli olmamakla beraber Rusların Tatar adını verdikleri bu topluluklar dil ve ırk bakımından farklı gruplar tarafından oluşturuluyordu. (Özellikle Moğollar çikkat çeker) Rusların Tatar diye tarif ettiği ve özellikle Türk kelimesini eklemeyen-Tatar- kavramıyla kastettiği topluluklar içinde Başkurt, Kazak gibi unsurların olması ve Rusya'nın Avrupayla temas halinde bulunması sonucu milli intibak devresi açılmıştır.²⁴ Rusların Tatar ismini dayatması sonucu Tatarlarda bir tepki oluşmaya başlamış, Tatarlar arasında bile bu yüzden kan dökülmüştür. Tatarların ananeleri ve bazı klişe olarak kullandıkları kelimelerden dolayı, Türk oldukları yavaş yavaş anlaşılıyordu. Ancak, Tatar üstadı Şhabeddin

²² T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I., İstanbul 1984, s.416.

²³ Kırımlı, a.g.e, s.243.

²⁴ Halim Sabit “Şimal Türklerinde Türkçülük ve Tatarcılık” *Yeni Mecmu*, C.2, S. 40, 18 Nisan 1918, s.267.

Mercanî'nin Tatar kelimesini yanlış bir şekilde benimsemesi halkı ikiye ayırdı. Bir kısmı kullandığı lehçeye müslümanca, bir kısmı da Tatarca diyordu. Rus-Japon harbinden sonra Türk gençlerinin sosyalizme meyletmesiyle-“Halkçılık” kavramını anlamışlar ve bununla da Tatar Edebiyatı ve matbuatının oluşmasına yol açmışlardır. Hemen bunun akabinde İstanbul'da inkişaf etmekte olan (Türkçülük) milliyet cereyanlarının şimale inikas etmesiyle doğrudan doğruya bu milliyetçi zümrenin imdadına yetişmiştir. Artık Tatarlar Türkçülük ve Tatarcılık arasında bir tezat görmeden büyük bir iman ile Türkçülüğü savunmaya başlamışlardır. Gönüllerinden gizli bir ses “Hayır, biz doğrudan doğruya Türküz, böyle dolanbaçlı yollara hacet yok, Rus misyonerlerinin çıkardığı bu adı neden (Tatar) kendimize mal edinelim²⁵ diyorlardı.

I. Dünya Harbi esnasında bu cereyan gelişmiş ve Muhtariyet lahiyasının müzakereleri esnasında (1918) 1. maddede yer alan “dahili Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk Tatarları Muhtariyesi” cümlesi müzakere edilmiştir. Gani Abiz Efendi idil (volga) boyu Tatarları muhtariyeti formülünü getirerek, Rusların tüm Slavları birleştirme formüllerinin tutmadığını, bunun için tüm Türkleri birleştirmek yerine “Türk uruğlarını” istedikleri şekilde serbest bırakalım diyerek “Tatar Muhtariyeti” şeklinde tashih istemiştir. Halim Sabit, ulemeden Ziya hazretlerinin de “Şimal Türk Muhtariyeti” diyelim Tatar'a filana lüzum yok. Büyük bir Türk milleti vardır. O parçalanamaz- o büyük milletin dağılmasına taraftarlık edemeyiz”²⁶ dediğini belirtir. Buradaki tartışmalara Ayaz İshaki, Battal Efendi, Habib Zeyri gibi şahıslar da katılmıştır. H. Sabit en sonunda “..görülüyor ki, bugün şimal Türkleri arasında Tatarcılık ve Türkçülük cereyanı vardır. Türk milliyetçiliği yeni bir cereyandır ve inkişaf edecektir. “Binaen aleyh Tatarcılık cereyanı katiyen ölüme mahkumdur”²⁷ demektedir.

²⁵ Halim Sabit a.g.m, s.268.

²⁶ Halim Sabit “Türkçülük ve Tatarcılık” *Yeni Mecmua*, C.2, S.41,25,4,1918, s.293.

²⁷ Halim Sabit, a.g.m, s.293.

Halim Sabit'in Türkçülük anlayışını göstermesi bakımından diğer önemli olan bir makalesi ise "Altaylara Doğru" başlığını taşıyan Türk illerini seyahatidir. Türk Yurdu, bu gezi yazısıyla ilgili olarak "Anavatana Asya'ya mürur ederek Sibiryalı, Türk ve Türkistanlı Kazak kardeşlerimize kavuşacaktır ve nihayet Altın Dağın (Altaylar) saf ve parlak muhitinde kımız içerek eski Türk kahraman destanlarını dinleyerek karşılıklı kardeşlik duygularını sevgilerini ihsas ederek sade ve güzel bir hayat geçirecekler"²⁸ şeklinde bir giriş yazısı sunmaktadır.

Halim Sabit, bu gezisini yaptığı sırada Gelenbevi Lisesi muallimidir. İdil nehri vasıtasıyla Simbir bölgesine gelir ve burada olup bitenleri eski arkadaşlarından dinler. Özellikle bu gezisi esnasında mektep ve medreseleri dikkatle inceler "usul-i cedit" mekteplerinin açıldığını fakat imamlar ve halkın bir kısmının muhafazakar olduğunu belirtir. (Genelde milli hareketin karşısındadırlar) Buradaki medreselerin Akçuraoğulları tarafından açılmış olduğunu belirterek Şehabeddin Efendi için de merhumun milletini ziyadesiyle sevdiğini, cidden terakkiperver olduğunu belirtir. Ayrıca bu gezide Türk illerinin giyim, yemek adabı gibi ortak Türk kültürü özelliği gösterebilecek konularından bahseder.²⁹

Halim Sabit içinde bulunduğu ortamdaki Türk milliyetçiliği açısından dinsiz, vatansız, milliyetsiz, aynı zamanda mutaassıb olan eskiliğin yerine, vatan ve milletini seven mütedeyyin ve aynı zamanda münevver yeni bir gençliğin geldiğini belirtir.

Eğitim sisteminde, ahalinin milliyetperverlik anlayışına göre oluşturulmasını ister. Aynı zamanda, millî hürriyetini gösteremeyen bir milletin de bıkmılık içinde yanlış bir felsefe yapısı oluşturacağını

²⁸ Halim Sabit, "Altaylara Doğru" **Türk Yurdu**, C.1, 1327-28, s.365.

²⁹ Halim Sabit, "Altaylara Doğru" **Türk Yurdu**, C.2. 1328, ss. 432-437 "Altaylara Doğru" makaleleri Türk Yurdu. C.1-3. 1327-1333 arası 36 bölüm halindedir.

belirtir. Oluşturulacak milliyetçilik fikri, taassup yerine ananelere uygun millî, İslâmî yapıda olmalıdır.³⁰

“İlim Bakımından Ahlak” başlıklı yazısında da Akil Muhtar’ın pozitivist düşüncelerini ‘Darwinci’ eleştirerek “Türk, insaniyet dünyasına ferd olarak değil, cemiyet ve kül olarak ve mütemmim bir unsur halinde girmeğe karar vermiş bulunuyor”³¹ derken cemiyet-cemaat yapısına vurgu yapar ve Gökâlp sosyolojisiyle benzerlik gösterir.

Örf, ulu varlığın rızası, ve ahlak arasında kurduğu ilgide “ahlâk, içtimai bir müessese olup başından sonuna kadar tam manasıyla millîdir. Bir milletin ahlâkı ile başkasınıniki arasında, ancak ahlâkî müesseselerin adlarında benzeyiş vardır. Türkün ahlâkı da yalnız Türkünüdür. Bu millî yol ile gidenler şaşırmadan öz evlerine varır ve insaniyeti de orada bulurlar”³² derken örfün meşru olduğunu belirtir.

Hükümetler açısından ahlâka dikkat çekerken, milletler kanun maddelerinin çokluğu ile değil, ahlâklarının yüksekliği ile övünmelidirler. Milletin iradesi ile millî vicdan ahenkli olarak yürüyecek dini, dili ve kültürü ile bir bütünlüğe dayanacaktır.³³

Halim Sabit, Ziya Gökâlp ile tam uyum içindedir. Ona göre Gökâlp’in Selanikten gelmesiyle karışıklık, kozmopolitlik, softalık düşüncelerinden uzaklaşarak milliyetçilik yolunda büyük ilerleme kaydedilmiştir. Gökâlpin darülfünun ve medrese ile ilişkiye girerek yaptığı çalışmayı haklı ve yerinde bulur. “Kara ve eski fikirler

³⁰ Halim Sabit, “Cihad-ı Ekber: Genç Müslümanlık” **Sebilür-Reşad**, C.11 adet, 285, 9 K. nisani 1329, ss305-306

³¹ Halim Sabit Şibay, “İlim Bakımından Ahlak” **Türk Yurdu**, C.26, S.3,1 ilkteşrin 1942, s.79.

³² Halim Sabit Şibay, a.g.m, s.80.

³³ Halim Sabit Şibay, a.g.m, s.81

oralardan sürülmelidir. Aydın fikirler, millî yollar, Türkçülük esasları önce oralara sokulmalı idi.”³⁴ Maarife bağlı darülfünundaki ilahiyat şubesinin meşihate verilmesi fikrinin de Ziya’ya ait olduğunu belirtir. Gökalp’in sohbetleri hep ilim ve Türkçülük” bakımından yapıyordu.

İttihat ve Terakkî işleri müstesna, ilme, fikre ait aktüel işler görüşlüyordu. Onun kanaatine göre, fikirler iş başındaki iş adamlarınca değil, mütefekkirler tarafından hazırlanmalı idi. Ayrıca bugün gördüğümüz Türkiyat Enstitülerinin oluşturulmasındaki kaynak ise bu “Ziya” geceleri idi. Edebiyat Fakültesinin, Milli Tettebular Cemiyetinin kurulması da bu geceler vasıtasıyla olmuş, “Dede Korkut”, “Dîvânü Lûgati’t-Türk” gibi eserler de bu şekilde ortaya çıkmıştır.³⁵

Cumhuriyet esaslarında, öncelikle Meşrutiyet dönemi içinde “Türkçülük ideolojisinin aşılandığı” darülfünunda seçimler yapılarak uygulanmalıydı.³⁶

Halim Sabit’in Türkçülüğünde Turancılık olarak değerlendirebileceğimiz görüşleri ise, yazı dili birliğiyle ilgilidir. Millet’in asıl öz dili yazı dilidir. Millî yazı dili, millî siyaseti kendi elinde tutan ve millî birlik temellerini kuran veya kuracak kudrette bulunan müstakil uluslardan birinin konuşma ve yazı dili üzerine tedricen kurulur. Yazı dili tekamül ederken ideal sayesinde doğru bir ilerleme gösterir. Türk yurtları arasındaki uzaklık Türkçüler hiç bir zaman yıldırmmamalıdır. Alfabe ayrılığı, kültür ve dil ayrılığının başlangıcıdır. Onun için, alfabeler de bir ve millî olmalıdır.³⁷

³⁴ Halim Sabit Şibay, “Ziya Gökalp’e Ait Bazı Hatıralar” **Türk Yurdu**, C.26, S:5-6, 1-15 Sontesrin 1942, ss.134-135.

³⁵ Halim Sabit Şibay, a.g.m, s.136-137

³⁶ Halim Sabit Şibay “Ziya Gökalp’e Göre Darülfünunda Cumhuriyet” **Türk Yurdu**, C.26, S,5-6, 1-15 Sontesrin 1942 ss. 179-180.

³⁷ Halim Sabit Şibay, “Yazı Dili Birliğine Dair” **Türk Yurdu** C.26, S.8, 15 ilk kanun 1942 s.242-243.

Dil birliğine doğru düşüncesinde de milletin tarifini verir. Şive lehçeyi, lehçe “el’leri” oluşturur. Birden çok lehçenin birleşmesinden de “ulus” oluşur. Ulusların birleşmesinden meydana gelen cemiyete “budun” ya da “millet” denir. Ulus millette ise dil, din ve kültür birliğinden başka, geçmişte ve yahut şimdi siyasi bir varlık manası görülür.³⁸

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Halim Sabit’in milliyetçiliğinde din ve millî değerleri kaynaştırmak, ahlâkın milli düşünceyle eşleştirilmesi, Türkçülük kaynağının Tatar ve İstanbul merkezli olması, Ziya Gökalp’in görüşlerinden etkilenmişlik gibi hususiyetlerle birlikte alfabe birliği ve ilmî Türkçülük söz konusudur.

C) Bazı Türkçülerle Karşılaştırılması :

Burada yapılacak olan değerlendirme, Türkçülük ve kısmen de dinle ilgilidir. Halim Sabit ile karşılaştıracağımız şahıslar ise Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura olacaktır. Bunların seçilme sebebi, Gökalp’in İstanbul ve Selanik merkezli Akçuranın Halim Sabit ile aynı bölgeden Kuzey Kafkas Türklerinden olmasıdır. Milliyetçilik ve din kavramaları üzerinde olması ise, incelediğimiz dönem itibariyle Türkçülerle İslâmcılar arasındaki “ırkçılık meselesinden” kaynaklanmaktadır.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliği teorisini oluştururken, Türkçülük akımı siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel açıdan dönemin etkili bir fikir akımı haline gelmiştir. Bu özellikler ise Gökalp’a göre, milliyet esasına dayanan “Yeni Hayat”ta oluşacaktır.³⁹

³⁸ Halim Sabit Şibay, “Türk Yazı Dilinde Birliğe Doğru” **Türk Yurdu**, C.26, S.4, 15 İlkteşrin 1942, s.99.

³⁹ Ziya Gökalp “Türkçülük Nedir?” **Yeni Mecmua**, C.2 S.27, 10 Ocak 1918 ss.2-3, Uriel Heyd, Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri, Çev: Cemil Meriç Sebil yay. İstanbul 1980 s-81

Gökalp'taki milliyet esasına dayanan oluşum, Halim Sabit'te de görülmekle birlikte, Gökalp'ın hars ve medeniyet anlayışındaki ayırım Halim Sabit'te yoktur. Ahlaâ konusunda da hemen hemen aynı noktadadırlar.

Gökalp, milliyetçilik anlayışını formüle etmiştir. Bu ise "Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmaktır."⁴⁰

Gökalp "Türk'e Göre: Din" başlıklı şiirinde

"Benim dinim ne ümidir ne korku;

Allah'ıma sevdiğimden taparım."⁴¹

şeklinde bir yaklaşım gösterirken, Halim Sabit'te, daha çok fikhî ve içtihat yönlü bir din anlayışı vardır. Sosyolojik boyutta ise Sabit, Gökalp'tan etkilenmiştir.

Yusuf Akçurada "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde Türkçülüğün, İslâmiyetten daha geçerli olduğunu ortaya koymuştur.⁴² Turancılık anlayışı bakımından Halim Sabit'le uyuşurken, din konusunda farklı yerlerde bulunurlar. Her ikisinde de milliyetçilik anlayışı, Rus baskısına karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkçülük hareketlerinin teşkilatlandırılması bakımından Akçura daha aktiftir.⁴³

⁴⁰ Ziya Gökalp "Türkleşmek, İslâmlaşmak Muasırlaşmak" **Türk Yurdu**, C. 3, 11, Mart 1329. s. 334

⁴¹ Ziya Gökalp "Türk'e Göre: Din" , **İslâm Mecmuası**, c.2, s.22, 12 Şubat 1330, s.552.

⁴² François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)** 2.bsm, T.V.Y.Yy, Ekim 1996, S. 27.

⁴³ Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985) T.K.A.E., Ankara 1987 s.111.

Bu dönemde (Türkçülere karşı), kavmiyet cereyanları “Dini Mübin-i İslâma” terstir ve milliyet cereyanları, muzırdır düşüncesi islâmcılar tarafından ortaya konurken, Türkçüler, din, kavmiyetin en mühim esas ve erkanından olduğu için kavmiyet cereyanını bilerek takip edenler için dinden uzaklaşmak kabil bile değildir.”⁴⁴ cevabı verilmektedir.

Halim Sabit’in ise, bu konuda metodlu bir yaklaşımı vardır. Din anlayışı bölümünde incelenecektir.

IV. HALİM SABİT’İN DİN ANLAYIŞI, DİNİ MİLLÎLEŞTİRME GAYRETLERİ VE EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ:

A) İctihad ve İslâm Fıkhı:

Halim Sabit, İslâm müderrisi olması sebebiyle İslâm fıkhı konularında çok detaylı bir bilgiye sahiptir. Dinde içtihad konusunu “İctihada Dair” başlıklı yazılarıyla Sırat-ı Müstâkîm’de 16 bölüm olarak yazmıştır. 1325-28 tarihli bu yazılarında içtihadın ortaya çıkış gerekçelerini izah ettikten sonra, Peygamber Efendimiz devrinden başlayarak sahabeler, Tâbiûn, Emevi, Abbasi dönemlerini inceler. Ona göre içtihadın gerekliliği Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde islâm dini adına hareket eden ulemâ, şeyhül islâm gibi kişi ve kurumların donuklaşması, meselelere cevap veremeyişidir. Bu noktaya gelinmesinde ise taklid etkili oldu.⁴⁵

Buna göre, bir ümmet, bir kavim hiç bir vakit fikr-i içtihaddan geri kalmamalıdır. Bu fikir sönerse, o ümmet o kavim için inkırazdan,

⁴⁴ İsmail Kara, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, C.2 Risale Yay., İstanbul 1986, s. 447; Ahmet Agayef ile Baban Zade Naim arasındaki tartışmadan alınmıştır.

⁴⁵ Kazanlı Halim Sabit, “İctihada Dair” Sırat-ı Müstakîm C. 3 adet. 77, 14 saferül Hayr 132 8. S. 391

izmihlâlden başka hiç bir şey düşünülemez. Bir milletin terbiye-i içtimaiyeleri ancak fikr-i içtihad ile olgunluk noktasına gelir.⁴⁶

Peki içtihad nasıl yapılır?

Eğer meseleler hakkında Kur'an ve sünnette açık hüküm yok ise içtihad yapılmalıdır.⁴⁷

Bu noktadan sonra fakihlerin yapacağı içtihad ile problem çözülecek bu şekil bir hayat tarzı ile de terakkiyet yaşanabilecekti.⁴⁸ Mezheplerin de bu noktada ortaya çıktıkları ve buldukları bölgeye göre de temel naslar hariç, içtihad yapabileceklerini belirtir. Esas itibariyle de mezheplerin Irak ve Hicaz Mektebi olarak ikiye ayrıldıklarını açıklar.⁴⁹

Bu konularla birlikte "Dinin Şekli Asliyesine İrca-i Lüzumu" başlıklı yazısında, umur-ı diniyemizde büyük bir lakaydlık bulunduğunu hayatımızda yolsuzluklar görüldüğünü savunarak ciddiyetten uzak bulunduğunu dikkat çeker, şekilden ziyade ibadetlerde manevî bir ruh olması gerektiğini belirtir.⁵⁰

Halkı yönlendirmede fakihler sınıfı gereklidir. Velayet-i diniye konusunda ise, şeyh-ül-islâmlık konusunu ele alır. Bu kurumda dinî hükümlerin uygulanmasının yanı sıra dinî terbiye heyeti de bulunmalıdır.

⁴⁶ Kazanlı Halim sabit, "İçtihad Dair" **Sırât-ı Müstakîm** C. 3 adet. 78, 21 saferül Hayr 132 8, s. 413.

⁴⁷ Kazanlı Halim Sabit, "İçtihad Dair" **Sırât-ı Müstakîm**, C. 3 adet 63, 5 T.nisani 1325 s. 166.

⁴⁸ K.Halim Sabit, "İçtihad Dair", **Sırât-ı Müstakîm**, C.3. adet, 69, 18 Zilhicce 1327 s. 259.

⁴⁹ K. Halim Sabit, "İçtihad Dair" **Sırât-ı Müstakîm** C. 3, adet, 71, 31 Kevvel 1325, ss. 295-297.

⁵⁰ K. Halim Sabit, "Dinin Şekli Asliyesine İrca-i Lüzumu" **Sebil-ür Reşad** C. 11 adet, 78, 27 Kevvel 1329, s, 273-275.

Halife, şeyh-ül-islâm efendi-terbiye müdiriyeti olarak merkezde, alt kısımda ise,

Livarlarda- Müftü
Kazalarda-Vaiz
Nahiyelerde-Hatib

Köy- Mahallede-imam⁵¹ bulunmalıdır. Bunlar yukarıdan aşağıya silsile olarak topluma gerekli bilgi ve terbiyeyi vermelidir. Buna göre Halifelik kurumu;

1) Dini Teşrii Heyeti

2) Dini Terbiye Heyeti, olarak ikiye ayrılır. Bu tasnifleme, ile birlikte işte bütün şu mülahazalar gösteriyor ki, devlet milletin taazzî etmiş heyeti olduğu gibi, meşihatte ümmetin teşkilat haline gelen suretidir.⁵²

Padişah ise Hakimiyet-i Milliyeyi temsil ederek iki kola ayrılır ve şu şekilde yapılır.

Padişah

1. Velayet-i Diniye

2. Velayet-i Hukukiye

A) Kuvvet-i Teşriiye

B) Kuvvet-i İcraiye {a) Heyeti İdare b) Heyeti Adliye

Teşrii Hukuk Heyeti ise, Padişah, Ayan ve Mebusandan ibarettir.⁵³

⁵¹ Halim sabit "Velayet-i Diniye" **İslâm Mecmuası**, C. 3, S. 29, 28 Mayıs 1331. S. 662-664.

⁵² Halim Sabit, "Velayet-i Diniye", **İslâm Mecmuası**, C. 3. S. 30, 11 Haziran 1331, s.680-683.

⁵³ Halim Sabit "Velayet-i Hukukiye", **İslâm Mecmuası**, C. 3. S. 31, 2 Temmuz 1331, s. 696-699

Görüldüğü gibi padişah ve halife olarak sınıflandırma yapılmış, devlet-millet, ümmet-hilafet eşlemesiyle din ve devlet ayırımına gidilmiştir.

C) Örf ve Ma'rûf:

İctimâi usul-ü fıkıh meselesi ile kaleme aldığı örf ve ma'rûf konusunda da derinlemesine bilgi verilmiştir. Konumuz açısından bunu değerlendirecek olursak, Halim Sabit'e göre örf, nefisler de aklın şehadetiyle istikrar bulan ve selim-i fitratın kabul ederek karşıladığı şeydir. Ayrıca örfün bilmek, tanımak gibi anlamları da vardır.

Ma'rûf ise, münkerin zıddı, akıl ile idrak olunup ve şeri onu tahsin eyleye ve münker; akıl ve şer'in kabul etmeyip inkar eylediği amelden ibarettir.⁵⁴

Her ikisinin ortak anlamı ise, umumi vicdanının iyi gördüğü şeydir. Cemaati islâmiyede bir fırkanın ma'ruf ile emredip münkerden nehyetmekle mükellef olması gereklidir.

Peygamber Efendimiz iyiliği emr, kötülüğü nehy konusunda her ferde (Müslüman) görev vermiştir. Şeriat nass'a, ne kadar önem verirse örfe de o kadar önem verir. Mükelleflerin sıfat ve hükümlerini tayin hususunda nass ve örf aynı kuvvete sahiptir. Buna göre fıkıh bazı yönlerden nass'a bazı yönlerden örfe dayanır. Ziya Gökalp'ta, İslâm mecmuasının ikinci sayısında "Fıkıh Ve İctimaiyat" ünvanı altında yazdığı makalede nass ve örf hakkında, şu halde İslâm şeriatı hem ilahî, hem içtimaîdir.⁵⁵ diyerek Halim Sabit'e göre doğru bir anlayışla "İctimai Usul-ü Fıkıh" tesisinin olması gerektiğini savunur. Bu nokta, yani örfün şer'î hukuka tesiri konusunda ise içtihad çok

⁵⁴ Halim Sabit, "örf - Mâ'ruf," **İslâm Mecmuası** C. 2, S. 10, 5 Haziran 1330, S. 304.

⁵⁵ Halim Sabit, "İctima-i Usul-ü Fıkıh", **İslâm Mecmuası**, C. 2, S. 5, 27 Mart 1330, s. 145-146.

önemlidir. Daha önce içtimâiyat ilmi olmadığı ancak şu anda mevcut ve geliştiğinden dolayı islâmî ilimler konusuna “İçtimâî Usul-u Fıkıh”a dahil edilmelidir.⁵⁶

Yukarıdaki açıklamalarla birlikte Sabit, din, iman ve ilim kuvvetlerini bir arada görerek, Gökâlpla birlikte dinin millileştirilmesi hususunda büyük rol oynamıştır.

D) Ulemâ ve Medreseler Nasıl Islah Edilmeli?

Medreselerdeki eğitim görüşlerinden önce sıbyan mekteplerindeki muallimlerin durumu ve öğretim konusunda da açıklamaları vardır. Eğitim ve öğretim ilmine, ilkokuldan itibaren önem verilmelidir. Ona göre eğitimde “sevgi” esastır. “Muallimlerin birinci vazifeleri kendilerini talebeye sevdirebilmeleridir. Eğer muallim kendini talebeye sevdiremez ise öğrettiği ilimden faide beklememelidir.”⁵⁷ İttihat ve Terakkî mekteplerinde okutturulmak üzere hazırlanan bu kitaplarda (Amelî ilm-i Hâl 1-4) temel esaslar şöyle sıralanabilir :

Hoca, dersi kitaba bakarak değil ezberden anlatmalıdır. Konuşmalar sohbet şeklinde çocuğun anlayabileceği bir dilde olmalıdır. Meselelere giriş bahisle açılmalı ve çerçeve meselelerin dışına çıkmamalıdır.⁵⁸ Birinci ve İkinci kitapta imân ve islâm esasları metodlu bir şekilde işlenmiştir ve daha birinci kitabın girişinde somuttan soyuta bir metodun uygulanması gerektiği vurgulanır. Birinci kitap muallimlere mahsus hazırlanırken, ikinci kitap talebeye mahsustur.

Halim Sabit ikinci aşamada ulemâ ve medreselere büyük önem vermiştir.

⁵⁶ Halim Sabit, a.g.m, ss. 147-150.

⁵⁷ Halim Sabit, amelî, ilm-î Hâl, Birinci Kitap, Dârül Hilafeti’l Aliye, 1328, s. 7.

⁵⁸ Halim Sabit, a.g.e., ss. 8-9.

Eğitim kurumlarındaki gerilemeyle birlikte müslümanların atisi hakkında direk olarak bağlantı kurar. Hemen II. Meşrutiyet başlarında kaleme aldığı bu makalede⁵⁹ şeyh-l islâm ve ders vekili, programlar, talebeler ve en önemlisi müderrisleri, yani kendi meslektaşlarını eleştirir.

Dersler eski usulde, fen dersleri yoktur. Usul-i tedris terakkiye uygun değildir. Medreseler perişan, ruhsuz ve acz içindedir.

Hocalar ise çok yzeyssel bir konumda olup bundan dolayı talebeleri hırpalamaya alışmıştır. İslmın yerleşmesinde tek başına kılıç gücü yetmez, bunla ilgili Balkanları rnek verir. Bunun için ilim ve iyi hoca gereklidir. Arnavutların içine düştüğü durumdan millet değil, baştaki hkmet sorumludur. Meşihat hakikati görememiştir. Hocalar da derslerde İslâm ruhundan yoksun, talebeyle boş laf ve mnakaşayla vakit geçiriyordu.

Bunun için yeniden ulemâ yetiştirilmelidir. Ulemâ ise ancak terakki ile donatılmış bir müesseseden yetiştirilebilir. Ders programında usul tedris cihazlarında akıl ve fikre ve zamanın ihtiyaçlarına göre bir değişiklik yapılmalıdır. Ayrıca, medreselerde öteden beri donuk bir eğitim sistemine yol açmış kitap esareti kaldırılmalı; kitaba tahlil ve tetkik getirilmelidir ki, fikrî yapı gelişebilsin. Bununla birlikte medreselerde ezbere çalışıp maddi durumu düzeltmek için değil, gerçek hoca olmak için çalışılmalıdır. Yani mesleğe önem verilmelidir. Türk ırkı olarak lakaydılıktan kurtulmalı, İslmda kusur aramaktan vazgeçmeli ve kendi hatalarımızı görmeliyiz.⁶⁰

Medreselerin ıslahı iki anahtar kelimeyle yapılmalıdır. Gaye (hedef-sonuç) ve program, islmın özünde, tarihinde bulunmalıdır.

⁵⁹ Halim Sabit, "İslah-ı Medaris Münasebetiyle" Sırât-ı Müstakîm C.5, adet, 124,5. K.nisani 1326, SS. 324-336.

⁶⁰ Halim Sabit a.g.m. s. 328-329.

Medreselerin içine ahlâkiyat ve ilmî ahlâk yerleştirilmelidir. Bunlarla birlikte ders programlarında; ilm-i tevhid ve akaid, ilm-i kelam, ilm-i ruh, ilm-i nefis, ilm-i ahlâk, ilm-i mantık, ilm-i terbiye, ilm-i hıfzu's-sıhha dersleri bulunmalıdır.⁶¹ Bazı açıklamalarla birlikte makalesinin sonunda meslektaşlarının dikkatini çeker.

“Ulemâ ve Avam” adlı makalesinde, en üst ulemasından halka kadar millî bir terbiye ile uyum içinde olunmalıdır. Ulemanın seviyesi düşmüş, vazifesini de yerine getirememiştir.⁶² Bu konuyla bağlantılı olarak “Mecelle Cemiyeti” azalarının da işinin ehli insanlar olmasını ister.⁶³

SONUÇ

1883-1946 arası dönemde yaşamış olan Halim Sabit (Şibay) doğum yeri olan Kazan Simbir bölgelerinde ilk gençlik yıllarında Rusya'nın baskıcı ve kasıtlı misyoner faaliyetlerini görmüş ve diğer Türkçü arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve bu ortamda tepkisel bir mahiyette Türk Milliyetçiliği fikrini benimsemiştir. Medrese eğitimi görmesi sebebiyle islâmî ilimlere vakıf olan Halim Sabit, Türkçülüğü ve islâmcılığı bünyesinde ilmî esaslar çerçevesinde toplamıştır. Türkçülüğünde bazen “Turancı” tavır sergilerken, içinde bulunan şartlara göre yorum getirmiş ve özellikle “ilmî Türkçülük” ilkesini benimsemiştir. Bu noktada “Milli Hakimiyet” kavramında kullanmıştır.

Ziya Gökalp'i yakından tanınması sebebiyle de içtimaiyat konusunda ondan etkilenmiş, yeni oluşan sosyoloji ilmini dikkate alarak, meseleler içinde bunalmış olan islâmcı oluşumlar, ulemâ ve

⁶¹ Halim Sabit a.g.m. s. 334-335.

⁶² Halim Sabit, “Ulemâ ve Avam”, **Sırât-ı Müstakîm**, C-2, adet, 49, C.2, adet 48,30 Temmuz 1325-23 Temmuz 1325,ss355-358, ss. 342-344.

⁶³ Halim Sabit, “Mecelle Cemiyeti” “**Sırât-ı Müstakîm**,” C. 2 adet 33, 26 Mart 1325, ss. 102-106.

milleti içinde bulunduğu durumdan kurtarabilmek için “İçtimaî Usul-ü Fıkıh” ilminin gündeme gelmesini sağlamıştır. İçtihat kapısını sonuna kadar açarken bu kapıdan örfün yani millî olanın İslâma uygunluğunu vurgulamış, (içtihadı göre) bir anlamda, İslâm’ı içinde bulunan şartlara göre millîleştirmiştir. Diğer bir görüşle Gökalp’ın “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” formülünü fiiliyata geçirmeye çalışmıştır. Ondaki milliyetçilik anlayışı gerilim ve çatışma kaynağı değil, içinde bulunduğu dönemin şartlarına göre Türk müslümanlığının tarihî bir ifadesidir. Devleti, milletin yansıması olarak görmüş ve bu hakim gücün eğitim vasıtasıyla toplumu çağdaşlaştırması gereği üzerinde durmuştur. Son dönem ulemâ ve eğitim kurumlarına tenkit ve otokritiği getirerek bozulmanın, ancak ilmî zihniyeti eğitim kurumlarını düzeltmekle ve her sahada aktif olarak çalışmakla çözülebileceği fikrini savunmuştur. Bu yaklaşımıyla da yenileşme sürecinde, sadece devlete aktif rol vermemiş, bireysel katkının da vazgeçilemez olduğunu göstermiştir. Somut olarak ortaya koyduğu çözüm programıyla bir anlamda yenilikçi, bir anlamda da islâmda öze dönüşü bir tavır sergilemiştir.

